

„Jan Mukařovský dla wszystkich”
O przekładach tekstów
czeskiego teoretyka literatury i estetyki*
“Jan Mukařovský for Everyone”
On Translating Texts by the Czech Theoretician of
Literature and Aesthetics

Dorota Żygadło-Czopnik

<https://orcid.org/0000-0002-3255-5217>

UNIVERSITY OF WROCLAW
dorota.zygadlo-czopnik@uwr.edu.pl

Data zgłoszenia: 13.03.2019 r. | Data akceptacji: 1.10.2019 r.

ABSTRACT | The subject of the analysis is the presence of Jan Mukarovsky's texts in the field of Polish literary theory and aesthetics. The achievements of Czech structuralism, of which he was an outstanding representative, seem to be indisputable, since to this day they are a more or less conscious element of modern knowledge about literature. The Czech structuralism heritage still amazes and intrigues with its scale, and it undoubtedly continues to be a grateful object of research by Polish theoreticians and translators.

KEYWORDS | Jan Mukařovský, Prague school, presence, translation, academic text

* Tytuł artykułu jest parafrazą tytułu rozmowy przeprowadzonej przez Jacka Balucha z Janem Mukařovským. Zob. J. Mukařovský, 1981: *Strukturalizm dla wszystkich. Rozmowa z prof. drem Janem Mukařovskim*. J. Baluch, tłum. „Teksty”, nr 1, s. 176—182.

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest pogładowe przedstawienie tekstów czeskiego teoretyka literatury i estetyki Jana Mukařovskiego obecnych w Polsce. Przekłady jego publikacji przyczyniły się do popularyzacji nauki naszych południowych sąsiadów na gruncie polskim. Należy zgodzić się z Zofią Kozłowską, która w pracy *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)* pisze:

Przekład tekstów naukowych przyczynia się w znacznym stopniu do rozwoju nauki. Przekłada się z reguły teksty najbardziej wartościowe, klasyczne lub nowatorskie. Przełożone teksty naukowe wywierają często poważny wpływ na rozwój poszczególnych dziedzin nauki. Wpływają na zmiany paradygmatów naukowych, udostępniają szerszemu kręgowi specjalistów osiągnięcia najwybitniejszych umysłów z innych krajów, wyniki najnowszych badań na świecie itd.¹

Zainteresowanie twórczością naukową czeskiego badacza wpisywało się w pewne trendy rozwojowe polskiej nauki o literaturze, związane było także z uwarunkowaniami politycznymi, o czym pisze Jacek Baluch w artykule *Czeskie inspiracje polskiego literaturoznawstwa*, w którym czytamy:

Pierwsze kontakty nowoczesnie zorientowanego literaturoznawstwa czeskiego i polskiego można odnotować w latach trzydziestych. [...] Wojna przerwała tę ledwie zadzierzgniętą współpracę (której zresztą nie sprzyjała ówczesna atmosfera kontaktów polsko-czechosłowackich). [...] Toteż na początku lat sześćdziesiątych, kiedy — między innymi dzięki inicjatywom instytucjonalnym (głównie konferencjom organizowanym przez IBL) — naukowe kontakty polskich, czeskich i słowackich literaturoznawców rozwinęły się, znowu powróciło zainteresowanie dla prac Prażan, inspirowane przez pokolenie starsze (Mayenowa, Budzyk) i podjęte przez młodszych badaczy (Wojciech Górny, Janusz Sławiński, Michał Głowiński i ich krąg). [...] Te żywe kontakty z czeską nauką uległy niestety zahamowaniu po 1968 r. Faktem o kluczowym znaczeniu było jednak to, że w okresie, o którym tu mowa, w latach sześćdziesiątych i „poślizgiem” w latach późniejszych — po pierwsze: zainteresowanie dla czeskiego literaturoznawstwa zbiegło się z zainteresowaniem dla czeskiej literatury i filmu [...]. Po drugie: kontakt z czeskim literaturoznawstwem bazował na tradycji czeskiej lingwistyki, w której dorobek Koła Praskiego miał charakter klasyczny².

1 Z. Kozłowska, 2007: *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 13.

2 J. Baluch, 1998: *Czeskie inspiracje polskiego literaturoznawstwa*. W: J. Wyrozumski, red.: *Czechy i Polska na szlakach ich kulturalnego rozwoju*. Kraków, Wydawnictwo Antykwa, s. 208—212.

Przekłady tekstów Mukařovskiego wpłynęły na kształtowanie się języka teoretycznego w Polsce poprzez systematyzację najważniejszych nowych kategorii badawczych (m.in. takich jak struktura, norma literacka, tendencje i wartość rozwojowa, proces historyczny i jego składowe), samo ich wprowadzenie czy nowe ujęcie (np. dynamiczna koncepcja struktury jest cechą charakterystyczną właśnie dla praskiej szkoły lingwistycznej). Przełożone teksty naukowe wywierają bowiem wpływ na kształtowanie się języka danej dziedziny nauki, często go wzbogacając. Dzięki przekładom do języka nauki wchodzi nowe terminy, upowszechniają się sposoby widzenia różnego rodzaju zjawisk, sposoby opisu rzeczywistości. Zofia Kozłowska zauważa, że „tłumacz wprowadza do obiegu naukowego nowe teksty, a zatem nowe treści, terminy, sposoby wywodu, nie mówiąc o indywidualnym stylu autora, elementach stylu zaczerpniętych z innego języka, a nawet o sprawach czysto technicznych”³.

Terminologia literaturoznawcza pochodząca ze słownika praskiego strukturalizmu, którego jednym z czołowych przedstawicieli był Jan Mukařovský, niesie ze sobą pewne problemy w procesie przekładowym, o czym pisze, podając konkretne przykłady, Aneta Daszuta we wstępach do swoich przekładów tekstów czeskiego badacza⁴. Początkowo w Polsce ukazywały się jedynie streszczenia bądź cytaty z prac czechosłowackich naukowców z kręgu Praskiego Koła Lingwistycznego. Teksty czeskie były czytane wówczas przez niektórych polskich badaczy także w oryginale (np. przez Marię Renatę Mayenową). Dopiero z czasem tłumacze podjęli się przełożenia tekstów Jana Mukařovskiego, Felixa Vodički, Romana Jakobsona, Jiřego Veltruskiego, Viléma Mathesiusa, Květoslava Chvatika i in. Dla literaturoznawstwa ich studia miały duże znaczenie⁵. Terminy wypracowane przez praską szkołę strukturalną funkcjonują jako nomenklatura oraz „[...] tworzą powiązany system odniesień oparty na jednolitej doktrynie teoretycznej, której podstawą było językoznawstwo funkcjonalne”⁶. Należy jednak zaznaczyć, że „[...] wyrazistą pracę terminologiczną wykonała

-
- 3 Z. Kozłowska, 2007: *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*..., s. 13.
 - 4 Zob. J. Mukařovský, 2014: *Zamierzone i niezamierzone w sztuce*. A. Daszuta, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego; J. Mukařovský, 2017: *Studia semiologiczne*. A. Daszuta, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
 - 5 Jacek Baluch zagadnieniom czeskiej terminologii literackiej, w tym praskiej szkoły strukturalnej, poświęcił kilka uwag we wstępie do pierwszego czesko-polskiego słownika terminów literackich. Zob. J. Baluch, P. Gierowski, red., 2016: *Czesko-polski słownik terminów literackich*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 7—22.
 - 6 J. Baluch, 2016: *Wstęp*. W: J. Baluch, P. Gierowski, red.: *Czesko-polski słownik terminów literackich*..., s. 14.

także, a może przede wszystkim, strukturalistycznie zorientowana czeska lingwistyka, która przyczyniła się między innymi do rozwoju leksykografii terminologicznej, a także szerszej popularyzacji tej problematyki⁷. W artykule nie zostaną podjęte pogłębione badania nad poszczególnymi terminami czy pojęciami, zwłaszcza w przypadku tekstów, które tłumaczone były więcej niż jeden raz, ewentualnie były poprawiane, ponieważ przekroczyłyby to zakres jedynie historycznoliterackiej prezentacji obecności czeskiego strukturalizmu w Polsce.

W wyniku gwałtownych procesów politycznych, które nastąpiły po lutym 1948 roku, wypracowana przez środowisko praskie terminologia naukowa musiała ustąpić nomenklaturze zgodnej z filozoficznymi podstawami marksizmu narzuconego przez politykę kulturalną państwa. Nie chodziło tu jedynie o terminologię, po prostu marksizm wypierał strukturalizm, co oczywiście związane było ze wspomnianymi już procesami politycznymi, wypierał też wszelkie inne, opozycyjne wobec niego nurty naukowe. Warto wspomnieć, że w stronę marksizmu skierowali się także polscy przedstawiciele przedwojennej awangardy strukturalistycznej: Stefan Źółkiewski i Kazimierz Budzyk⁸. Wśród polskich badaczy już w drugiej połowie lat 50. XX wieku dokonania szkoły praskiej stały się przedmiotem mniej lub bardziej systematycznych studiów. W latach 60. doszło do ożywienia tradycji czeskiego strukturalizmu, który między innymi stał się dominującym nurtem w literaturoznawstwie polskim. Transferowane do Polski tezy praskiej szkoły strukturalnej umożliwiły wprowadzenie nowatorskich metod strukturalnej analizy tekstów artystycznych. Badacze prasy zwracali uwagę na konieczność rozpatrywania utworu literackiego w jego aspekcie komunikacyjnym, a więc na dynamikę relacji pomiędzy nadawcą, odbiorcą i kontekstem wypowiedzi. Komunikacja literacka to nurt strukturalizmu wyrastający z dokonań praskiej szkoły, ale rozwijany przede wszystkim w Polsce i na Słowacji (polska szkoła komunikacji literackiej, szkoła nitrzańska). Prażanie próbowali również ustanowić naukowe zasady badania historii literatury.

7 P. Gierowski, 2018: *Praski strukturalizm. Przekroje, miejsca, tożsamości*. Kraków, Wydawnictwo Scriptum Tomasz Sekunda, s. 87.

8 Jacek Baluch zwraca uwagę, że w polskich warunkach strukturalizm odegrał rolę paradoksalną, ponieważ „na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych był dla polskich marksistów nadzieją na »unaukowienie« humanistyki i przezwyciężenie ograniczeń ich własnej metody; w latach sześćdziesiątych zaś był — przeciwnie — sygnałem odejścia od marksizmu (ściślej — jedną z dróg porzucenia marksizmu)”. J. Baluch, 1998: *Czeskie inspiracje polskiego literaturoznawstwa...*, s. 213.

Obecność. Jan Mukařovský w Polsce

263

Jan Mukařovský (1891—1975) był czołowym przedstawicielem strukturalizmu tzw. szkoły praskiej. Jego pierwszy samodzielny tekst naukowy to *Příspěvek k estetice českého verše* z 1923 roku. Tezy i pojęcia uczonego ulegały ewolucji, zmieniały się okoliczności towarzyszące jego pracy, zakresy i koncepcje badawcze. Obecnie można wyróżnić w jego naukowych poszukiwaniach pewne okresy, fazy czy też momenty przełomowe.

Milan Jankovič dostrzega w pracy naukowej Mukařovskiego charakterystyczne dziesięciolecia: lata 1928—1938 to „dojrzewanie teorii”, skupienie na znakowej naturze dzieła literackiego i dzieła sztuki; lata 1937—1946 to „właściwa postać strukturalizmu” i najlepiej opracowane syntezы badacza dotyczące pojęcia jednostki (*individuum*), gestu semantycznego (*sémantické gesto*) oraz zamierzoności (*záměrnost*) i niezamierzoności (*nezáměrnost*) w sztuce⁹. Herta Schmid wyodrębnia w działalności naukowej Mukařovskiego trzy fazy. W pierwszej dominuje, według badaczki, ukierunkowanie formalistyczne, w drugiej następuje synteza formalistycznych antytez w strukturalistycznym systemie teoretycznym, natomiast w trzeciej dopuszcza się istnienie „czegoś więcej” — czegoś, co wykracza poza spójną i zamkniętą całość znaczeniową, a co definiuje (wstępnie) pojęcie „niezamierzoności”¹⁰.

Koniec kariery naukowej Mukařovskiego przypada na koniec lat 40. XX wieku, wówczas swoją uwagę skierował w stronę polityki, niestety z wyraźną szkodą dla pracy naukowej. Małgorzata Gorczyńska w artykule „Dobra tradycja”: *praskiego strukturalizmu ciągi dalsze* przypomina, że w 1949 roku badacz ogłosił samokrytykę *Stranickost ve vědě a v umění*, następnie zaś oficjalnie zdystansował się od wcześniejszych poglądów teoretycznych (*Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě*, „Tvorba” 1951, nr 40)¹¹. W artykule skrytykował strukturalistyczną koncepcję człowieka, ponieważ nie przystawała do marksistowskiej teorii. W tym czasie pozbawiono pracy na uczelniach w Czechosłowacji wielu strukturalistów, część z nich emigrowała, aby móc prowadzić swoje studia nad literaturą. Za ostatni tekst w dorobku Mukařovskiego uważa się często studium *O strukturalizmie* z roku 1946. Większość tekstów zarówno jego, jak i innych prażan, które znamy dziś jako artykuły w czasopismach lub publikacje

9 Zob. M. Jankovič, 2008: *Doslov. Průhledy k znakovému pojetí umění*. W: J. Mukařovský: *Umělecké dílo jako znak*. Praga, Ústav pro českou literaturu AV ČR, s. 83.

10 Zob. H. Schmid, 2011: „Třífázový model” českého literárněvědného strukturalismu. W: Eadem: *Struktury a funkce. Výbor ze studií 1989—2009*. Praga, Karolinum, s. 23—49.

11 Zob. M. Gorczyńska, 2009: „Dobra tradycja”: *praskiego strukturalizmu ciągi dalsze*. „Postscriptum Polonistyczne”, nr 2 (4), s. 168.

książkowe, wygłaszana była na zebraniach Praskiego Koła Lingwistycznego jako referaty¹².

Już w latach 40. pojawiły się w Polsce pierwsze przekłady prac czeskiego uczonego. W roku 1947 w „Myśli Współczesnej” (nr 6) opublikowano napisany specjalnie dla tego czasopisma tekst *O ideologii czechosłowackiej teorii sztuki* (s. 342—351), który przetłumaczył Jerzy Zdzisław Kempf, dwa lata później na łamach „Twórczości” (R. 5, z. 3, s. 70—82) pojawił się przekład *Notatek do socjologii języka poetyckiego* w tłumaczeniu Marii Renaty Mayenowej.

Lata 60. XX wieku to czas Praskiej Wiosny, czyli liberalizacji socjalistycznego reżimu w Czechosłowacji. Inspiracje płynące w tym czasie z czeskich studiów nad językiem, strukturą wypowiedzi, strukturą dzieła i systemowym charakterem zjawisk artystycznych zaowocowały podjęciem lub wzmożeniem w Warszawie badań w dwu dziedzinach: wersologii, która rozwijała się już wcześniej (w latach 1957—1979 ukazała się seria *Poetyka. Zarys encyklopedyczny*¹³), oraz teorii tekstu pogłębianej w latach 70. i 80., wówczas wydano większość tomów jej poświęconych pod redakcją M.R. Mayenowej. Dwie wspomniane tu dziedziny to obszary, w ramach których kontynuowana była polsko-czeska współpraca po roku 1968. Ważny ośrodek recepcji praskiego strukturalizmu tworzyła grupa uczniów Kazimierza Budzyka: Janusz Sławiński, Aleksandra Okopień-Sławińska, Michał Głowiński. Jak pisze Teresa Dobrzyńska:

Na fali zmian wyłoniła się w Polsce grupa badaczy o orientacji strukturalnej. W latach siedemdziesiątych należeli do niej młodzi — a jak czas pokazał — bardzo wybitni warszawscy teoretycy literatury: Janusz Sławiński, Aleksandra Okopień-Sławińska, Michał Głowiński, oraz polonista poznański Edward Balcerzan. [...] Kontakty o charakterze bezpośrednich spotkań konferencyjnych oraz za pośrednictwem lektury najnowszych i najbardziej reprezentatywnych publikacji prażan — podtrzymywała także Mayenowa, czego świadectwa zawarte są w wydanym przez nią podręczniku akademickim *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, gdzie przywołuje ona prace wielu badaczy praskich — zarówno z zakresu stylistyki, jak i innych dziedzin językoznawstwa, zwłaszcza opracowań słownikowych¹⁴.

12 Zob. P. Čermák, C. Poeta, J. Čermák, red., 2012: *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Praga, Academia.

13 W latach 60. rozwija się głównie poetyka i teoria języka poetyckiego, nieco później także poetyka historyczna. Zob. M.R. Mayenowa, L. Pszczołowska, red., 1957—1979: *Poetyka. Zarys encyklopedyczny*. Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum.

14 T. Dobrzyńska, 2012: *Czesi w Warszawie. Inspiracje oraz obszary wspólnych badań w zakresie stylistyki, wersologii i teorii tekstu*. W: D. Ulicka, W. Bolecki, red.: *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wizje i rewizje*. Warszawa, Fundacja Akademia Humanistyczna/Instytut Badań Literackich PAN, s. 253.

Niezmiernie inspirujący był też wpływ czeskiej stylistyki funkcjonalnej, której promieniowanie wywołało także pewien rezonans poza Warszawą (Halina Kurkowska, Maria Renata Mayenowa, Teresa Dobrzyńska, Michał Głowiński, Janusz Sławiński, Edward Kasperski) — w Katowicach (Aleksander Wilkoń, Małgorzata Kita, Danuta Ostaszewska, Romualda Piętkowa, Ewa Sławkowa, Bożena Witosz) i w Opolu (Stanisław Gajda, Dorota Brzozowska, Elżbieta Dąbrowska, Marzena Makuchowska, Ewa Malinowska, Anna Starzec, Bogusław Wyderka). W tym okresie współpraca z uczonymi czeskiemi była najbardziej intensywna. W kolejnych latach ośrodki badania tekstu powstały też w Krakowie (Zenon Klemensiewicz, Tadeusz Milewski, Ewa Ostrowska, Maria Dłuska, Henryk Markiewicz, Stanisław Balbus, Krystyna Pisarkowa), Łodzi (Stefania Skwarczyńska, Jan Trzynadłowski, Danuta Bieńkowska, Grzegorz Gazda), Lublinie (Teresa Skubalanka, Jerzy Bartmiński, Barbara Boniecka, Jan Mazur) i Poznaniu (Edward Balcerzan, Jerzy Ziomek)¹⁵. Jak pisze Jacek Baluch, tę obecność można też podsumować inaczej, czyli wskazując na wspólne badania:

[...] na przykład w dziedzinie wersologii (Lucylla Pszczołowska — Miroslav Červenka), w dziedzinie stylistyki — które szczęśliwie przetrwały po 1968 r., wskazując na dorobek Mathesiusa, który w sposób widoczny wpłynął na badania nad teorią spójności tekstu. Ba, można by pokazywać bezpośrednie „wpływy” naukowe: na przykład antologia Edwarda Balcerzana *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440—1974* jest niewątpliwie repliką antologii Levego *České theorie překlada* (1957)¹⁶.

Przekłady z zakresu kanonicznego dorobku czeskiego strukturalizmu zaczęły pojawiać się w drugiej połowie lat 60. i w latach 70. Nie znaczy to bynajmniej, że nie były one znane w polskim środowisku naukowym — przeciwnie. W sferze stylistyki ważne pozostawały nadal inspiracje czeskie. Z całą pewnością przyczyniły się do tego takie publikacje jak *Praska szkoła strukturalna w latach 1926—1948* (Warszawa 1966)¹⁷, w której przybliżono polskim uczonym powstanie i działalność Praskiego Koła Lingwistycznego. Antologia w założeniu jej twórców miała być wyborem klasycznych prac o tematyce stylistycznej z dorobku Praskiego Koła Lingwistycznego (pod tym też kątem działalność Koła omawia w rozprawie wstępnej Wojciech Górny). Ten zbiór artykułów ukazał

15 Szczegółową mapę współczesnej stylistyki polskiej (poszczególne ośrodki, najważniejszych badaczy, istotne publikacje) prezentuje Stanisław Gajda w artykule: *Współczesna stylistyka polska*. Dostępne w Internecie: <https://docplayer.pl/13095934-Wspolczesna-stylistyka-polska.html> [dostęp: 18.08.2019].

16 J. Baluch, 1998: *Czeskie inspiracje polskiego literaturoznawstwa...*, s. 212.

17 M.R. Mayenowa, red., 1966: *Praska szkoła strukturalna w latach 1926—1948. Wybór materiałów*. W. Górny, przekł. i kom. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

się w Polsce w 1966 roku z inicjatywy M.R. Mayenowej, która w latach 1957—1958 prowadziła konwersatorium z zakresu podstawowych doktryn stylistycznych XX wieku dla pracowników Instytutu Badań Literackich i Uniwersytetu Warszawskiego. W antologii opublikowane zostały najważniejsze fragmenty *Tez Praskiego Koła*, bibliografia prac strukturalistów praskich oraz studia Bohuslava Havránka, Romana Jakobsona, Jana Mukařovskiego i Felixa Vodički. Teksty przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył uczestnik konwersatorium, językoznawca Wojciech Górny, którego rozprawa powstała już w 1961 roku¹⁸. Po jego śmierci przekłady przejrzał dodatkowo i włożył w nie wiele pracy redakcyjnej Tadeusz Brajerski. W tej antologii zamieszczono przekład, dokonany przez W. Górnego, jednego ze sztandarowych tekstów Mukařovskiego *O języku poetyckim*.

Pod koniec lat 60., kiedy po wydarzeniach Praskiej Wiosny powoli ustawały kontakty polsko-czeskie, ukazało się 7 przekładów tekstów Mukařovskiego na język polski (w roku 1969). Tłumaczone były wówczas prace czeskiego strukturalisty poświęcone problematyce recytacji, językowi scenicznemu, a także ogólnym zagadnieniom z zakresu wiedzy o teatrze i filmie. Wówczas Józef Mayen przetłumaczył i opublikował w „Dialogu” (1969, nr 12) Mukařovskiego *Dwa studia o filmie*. W czasopiśmie „Nurt” (nr 9, s. 71) w przekładzie Jana Dutkowskiego ukazał się *Język sceniczny w teatrze awangardowym*. Halina Kuligowska przetłumaczyła Mukařovskiego *O estetyce filmu*. Tekst ukazał się w „Res Facta” (nr 3). Lech Śliwonik przełożył artykuł *O sztuce recytacji: z historii problemu* zamieszczony w „Teatrze Ludowym” (nr 6, s. 9—12). Na łamach tego czasopisma również w tłumaczeniu L. Śliwonika opublikowano *O sztuce recytacji: z problemów teoretycznych* Mukařovskiego (nr 9, s. 4—6) oraz *O sztuce recytacji. Próba podsumowania* (nr 10, s. 13—15). W 1969 roku w tłumaczeniu Jana Dutkowskiego „Nurt” (nr 10, s. 43—48) opublikował *W sprawie dzisiejszego stanu teorii teatru. Z problemów semiotyki sztuki*. Warto odnotować fakt ponownej publikacji poprawionych przedruków tekstów Mukařovskiego poświęconych tematyce filmowej, które ukazały się całkiem niedawno, w 2007 roku, w antologii *Reguły gry. Czeska myśl filmowa*, t. 2, pod redakcją Andrzeja Gwoździa. Zbiór prezentuje bogaty wybór prac przedstawicieli i spadkobierców szkoły praskiej. Wśród nich znalazły się Mukařovskiego *Próba strukturalnej analizy fenomenu aktorstwa. Chaplin w „Światłach wielkiego miasta”* w przekładzie Józefa Mayena (przekład przejrzał i poprawił Igor Kędzierski) i *W stronę estetyki* w tłumaczeniu Czesława Dondziły, które również przejrzał i poprawił I. Kędzierski.

18 Zob. P. Gierowski, 2013: *Struktury historii. O czeskim projekcie dziejów literatury na tle recepcji praskiego strukturalizmu w Polsce*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Wracając jeszcze do lat 70. XX wieku, należy przypomnieć, że Janusz Sławiński wydał klasyczny już w polskiej humanistyce, obszerny wybór pism Mukařovskiego *Wśród znaków i struktur* (Warszawa 1970)¹⁹, zawierający wypowiedzi tego uczonego na temat funkcji estetycznej i strukturalnej analizy tekstów artystycznych. Antologia została opatrzona obszernym wstępem *Jan Mukařovský: program estetyki strukturalnej* pióra J. Sławińskiego, w którym gruntownie i syntetycznie opisał najważniejsze rysy teorii estetycznych czeskiego uczonego. Jak pisał Józef Magnuszewski:

[...] polski tom uwzględnia główne nurty twórczości naukowej Mukařovskiego-strukturalisty: poetykę, refleksję komparatystyczną nad pozaliterackimi zjawiskami artystycznymi, zagadnienia estetyki ogólnej. Uwidacznia znamienne cechy budowanej przez czeskiego uczonego estetyki: jej semiologiczną orientację, w konsekwencji której relacja dzieło — świat wyplątana została z problematyki mimesis, a potraktowana jako zagadnienie artystycznej komunikacji [...], dalej jej nastawienie funkcjonalistyczne oraz nachylenie socjologiczne²⁰.

W latach 70. i 80. pojawiły się nowe przekłady prac Mukařovskiego. W roku 1973 opublikowano skrócony przekład jego pracy *Przysłowie jako część kontekstu* autorstwa Bogusława Sławomira Kundy w „Literaturze Ludowej” (R. 17). W tłumaczeniu Jacka Balucha ukazały się: *Aktualny stan naszej estetyki* (s. 174—176), *O metodologii nauki o literaturze* (s. 182—197), *Rozmowa z Janem Mukařovskim* (rozmowę przeprowadził Bohumil Novák, s. 168—173) oraz *Strukturalizm dla wszystkich. Rozmowa z prof. drem Janem Mukařovskim* (s. 176—182). Wspomniane publikacje zamieszczono na łamach „Tekstów” (1981, nr 1). Praca *O ideologii czechosłowackiej teorii sztuki* w przekładzie M.R. Mayenowej (wcześniej w przekładzie J.Z. Kempfa) ukazała się w zbiorze *Współczesna teoria badań literackich za granicą*, t. 2: *Strukturalno-semiotyczne badania literackie. Literaturoznawstwo porównawcze. W kręgu psychologii głębi i mitologii* (Kraków 1972, s. 8—21) w opracowaniu Henryka Markiewicza. Według Mukařovskiego badanie literatury opierać się miało na fonologicznym, leksykalnym, morfologicznym i zdaniowym rozbiore tekstów, o czym pisał w przetłumaczonym przez Marię Kaliską-Przymanowską studium *Fonologia i poetyka* zamieszczonym w zbiorze *Teoria badań literackich za granicą*, t. 2: *Od przełomu antypozytywistycznego do roku 1945*, cz. 3: *Od formalizmu do strukturalizmu*, wyboru dokonała i wydanie opatrzyła komentarzem Stefania

19 J. Mukařovský, 1970: *Wśród znaków i struktur. Wybór szkiców*. J. Baluch, M.R. Mayenowa, J. Mayen, L. Pszczołowska, tłum. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.

20 J. Magnuszewski, 1970: *Przekłady. Literatura czeska i słowacka*. „Rocznik Literacki”, s. 425.

Skwarczyńska (Kraków 1986, s. 214—226). W tym zbiorze opublikowano również rozważania Mukařovskiego na temat estetyki ujmowanej przez badacza strukturalistycznie. Jak pisze Anna Brzezińska, „od tradycyjnego pojmowania estetyki bardziej interesowała go struktura, analogicznie więc estetyka stała się dla niego nauką o elementach tekstu, które mogą być budulcami estetycznego dzieła”²¹. Dla niego estetyka była nauką o estetycznej funkcji, jej przejawach i nośnikach. Pisał o tym w tekście *Strukturalizm w estetyce i nauce o literaturze* przetłumaczonym przez Krystynę Moćko (s. 226—245). W latach 70. i 80. w polskim kontekście możliwy był dalszy rozwój strukturalizmu. Jan Mukařovský od końca lat 40. w zasadzie nie pisał już naukowo wartościowych tekstów. W tym czasie w Czechosłowacji warunki polityczne były wyjątkowo niesprzyjające badaniom strukturalistycznym. Polityczna „normalizacja” wraz z towarzyszącą jej cenzurą, usuwaniem z ośrodków naukowych badaczy ideologicznie niepewnych w dużym stopniu zatrzymały dynamiczny do tej pory rozwój czechosłowackiego literaturoznawstwa.

Obecność w Polsce czeskiego strukturalizmu, w tym prac Jana Mukařovskiego, nie stanowi kwestii zamkniętej, o czym świadczą ostatnie przekłady, zawierające także opracowanie krytyczne autorstwa Anety Daszuty *Zamierzone i niezamierzone w sztuce* (Warszawa 2014) oraz *Studia semiologiczne* (Warszawa 2017). Tekst o oryginalnym tytule *Záměrnost a nezáměrnost v umění* po raz pierwszy zaprezentowany został przez Mukařovskiego na 241. Zebraniu Praskiego Koła Lingwistycznego 26 maja 1943 roku. Dokładne informacje na temat tego wystąpienia w Kole znajdziemy w tomie *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*, pod redakcją Petra Čermáka, Claudio Poety, Jana Čermáka (Praga 2012, s. 293). Referat opublikowano dopiero w roku 1966 w zbiorze *Studie z estetiky* i ta właśnie publikacja stanowi podstawę polskiego przekładu. Oprócz przedruków wcześniejszych prac Mukařovskiego w czeskim zbiorze znalazły się także teksty zapisane do tego czasu jedynie w maszynopisach lub rękopisach. Badacz czuwał nad doborem artykułów, dodał także notę od siebie. *Záměrnost a nezáměrnost v umění* znajduje się również we współczesnym czeskim wydaniu prac Mukařovskiego *Studie I* (Brno 2007) pod redakcją Miroslava Červenki i Milana Jankoviča. Tłumaczka słusznie zdecydowała się na przekład wersji tekstu opublikowanego w 1966 roku, ponieważ w zbiorze z 2007 roku w tekście *Záměrnost a nezáměrnost v umění* redaktorzy wprowadzili kilka poprawek w starszej wersji.

Publikacja *Studia semiologiczne* zawiera dwa teksty autorstwa Mukařovskiego: *Sztuka jako fakt semiologiczny* i *Semiologia sztuki*. Pierwszy z wymie-

21 Zob. A. Brzezińska, 2014: *Estetyka dzieła literackiego w strukturalistycznej recepcji Jana Mukařovskiego*. „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 4, s. 659.

nionych (franc. oryg. *L'art comme fait sémiologique*, czes. *Umění jako sémiologický fakt*) zaprezentowany został po raz pierwszy w języku francuskim na VIII Międzynarodowym Kongresie Filozoficznym w Pradze, który odbywał się w dniach 2—7 września 1934 roku. Opublikowany został w roku 1936, również w języku francuskim, w tomie pokongresowym *Actes du huitième congrès international de philosophie à Prague 2—7 septembre 1934*. Przełożony został na język czeski przez Jana Patočkę w celu wydania go w tomie *Studiów z estetyki* (*Studie z estetiky*) Mukařovskiego w 1966 roku. Podstawę przekładu na język polski stanowi tłumaczenie J. Patočki, przedrukowane z drobnymi zmianami językowymi w zbiorze pod redakcją Miroslava Červenki i Milana Jankoviča. Z kolei *Semiologia sztuki* (*Sémiologie umění*) stanowi zapis wykładu Mukařovskiego, wygłoszonego na Uniwersytecie Karola w Pradze w semestrze zimowym roku akademickiego 1936/1937. Polski przekład sporządzony jest na podstawie pierwszego oficjalnego wydania tego tekstu, zawartego w książce Mukařovskiego *Umělecké dílo jako znak. Z univerzitních přednášek 1936—1939*, pod redakcją Marie Havránkovej i Milana Jankoviča (Praga 2008).

Już w latach 70. dokonania czeskich badaczy stały się w Polsce częścią programu studiów akademickich, co zdaniem Piotra Gierowskiego: „[...] miało niewątpliwie duże znaczenie dla popularyzacji, utrwalenia czy wręcz naturalizacji jej instrumentarium pojęciowego”²². Należy sądzić, że przyczyniły się do tego następujące publikacje: *Zarys teorii literatury* Michała Głowińskiego, Aleksandry Okopień-Sławińskiej i Janusza Sławińskiego (1962), *Słownik terminów literackich* (1976) pod redakcją Janusza Sławińskiego czy *Poetyka teoretyczna* (1974) Marii Renaty Mayenowej. Warto wspomnieć też antologie wydawane przez Henryka Markiewicza *Współczesna teoria badań literackich za granicą*, t. 2 (1976) i Stefanię Skwarczyńską *Teoria badań literackich*, t. 2 (1986). W roku 2016 opublikowany został *Czesko-polski słownik terminów literackich* (Kraków) pod redakcją Jacka Balucha i Piotra Gierowskiego, który jest przede wszystkim dwujęzycznym słownikiem specjalistycznym obejmującym terminologię literaturoznawczą. Szczególną pozycję w publikacji tej mają hasła zaczerpnięte z zasobu terminologicznego praskiego strukturalizmu, które objaśnia szerszy kontekst, a mianowicie cytaty z polskich przekładów prac prażan. W ten sposób słownik nie tylko podaje polski ekwiwalent, ale także jego kontekstowe wyjaśnienie. W tej części wzorem dla autorów był słownik językoznawczej terminologii praskiej szkoły Vachka (wyd. franc. 1960, czes. 2005). Praca krakowskich bohemistów bezdyskusyjnie wypełnia lukę w czesko-polskich badaniach komparatywnych z zakresu literaturoznawstwa.

22 Zob. P. Gierowski, 2016: *Strukturalizm czeski w Polsce. Posłowie*. W: J. Baluch, P. Gierowski, red.: *Czesko-polski słownik terminów literackich...*, s. 485.

Podsumowanie

Podsumowując, można stwierdzić, że z obecnej perspektywy osiągnięcia strukturalizmu wydają się niepodważalne. W ostatnich latach ukazały się nowe publikacje świadczące o ożywionym zainteresowaniu strukturalizmem — różnymi jego nurtami, środowiskami i etapami rozwoju. Warto wspomnieć takie pozycje jak: Emilii Januszek *Dyskurs teoretycznoliteracki Janusza Sławińskiego* (Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012), *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wizje i rewizje* pod redakcją Danuty Ulickiej i Włodzimierza Boleckiego (Fundacja Akademia Humanistyczna/Instytut Badań Literackich PAN — Wydawnictwo, Warszawa 2012) oraz dwie publikacje krakowskiego bohemy Piotra Gierowskiego: *Struktury historii. O czeskim projekcie dziejów literatury na tle recepcji praskiego strukturalizmu w Polsce* (Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013) oraz *Praski strukturalizm. Przekroje, miejsca, tożsamości* (Wydawnictwo Scriptum Tomasz Sekunda, Kraków 2018). Zawarte w tych książkach analizy nie przyjmują formy zamknięcia dyskusji nad przedmiotem ostatecznie poznanym i mającym wartość jedynie historyczną.

Janusz Sławiński w artykule *Co nam zostało ze strukturalizmu?* (2002)²³ pyta o to, czy zasadnicze strukturalistyczne założenia teoretyczne zachowały swoją żywotność we współczesnych badaniach, czy też strukturalistyczny mechanizm teorio- i problemotwórczy jest już jedynie zjawiskiem historycznym. Obecnie strukturalistyczna wiedza znajduje miejsce wśród nowszych dyscyplin humanistyki (nie tylko w lingwistyce, ale i w językoznawstwie generatywnym, etnologii, antropologii kultury, socjologii funkcjonalnej, historiografii szkoły „Annales”, ikonologii, semiotyce ogólnej etc.). Janusz Sławiński we wspomnianym artykule porównuje strukturalizm do słonia, którego — mimo wysiłków — nie można zepchnąć na pobocze. Badacz twierdzi, że mimo wielu prób głoszenia jego śmierci, nadal słoń ów jest silnie zakorzeniony w literaturoznawczej rzeczywistości²⁴. Strukturalizm pociąga być może właśnie dlatego, że dystans czasowy, jaki dzieli nas od apogeum jego produktywności, wydobywa heterogeniczność tego zjawiska. Czeskie dziedzictwo strukturalistyczne pozostaje nadal inspirującym przedmiotem badań. Jak pisze Piotr Gierowski: „[...] badania nad historią czeskiego strukturalizmu będą kontynuowane i rozwijane: strukturalistyczne dziedzictwo Europy Środkowej, w którym myśl Praskiej Szkoły zajmuje poczesne miejsce, wciąż bowiem intryguje i zadziwia swoim rozmachem”²⁵.

23 Zob. J. Sławiński, 2002: *Co nam zostało ze strukturalizmu?* W: W. Bolecki, R. Nycz, red.: *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*. Warszawa, IBL PAN.

24 Ibidem, s. 11—13.

25 P. Gierowski, 2013: *Struktury historii. O czeskim projekcie dziejów literatury na tle recepcji praskiego strukturalizmu w Polsce...*, s. 212.

Literatura

- Baluch J., 1998: *Czeskie inspiracje polskiego literaturoznawstwa*. W: J. Wyrozumski, red.: *Czechy i Polska na szlakach ich kulturalnego rozwoju*. Kraków, Wydawnictwo Antykwa.
- Baluch J., Gierowski P., red., 2016: *Czesko-polski słownik terminów literackich*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Brzezińska A., 2014: *Estetyka dzieła literackiego w strukturalistycznej recepcji Jana Mukařovskiego*. „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 4, s. 656—663.
- Čermák P., Poeta C., Čermák J., red., 2012: *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Praga, Academia.
- Dobrzyńska T., 2012: *Czesi w Warszawie. Inspiracje oraz obszary wspólnych badań w zakresie stylistyki, wersologii i teorii tekstu*. W: D. Ulicka, W. Bolecki, red.: *Strukturalizm w Europie Środkowej i Wschodniej. Wizje i rewizje*. Warszawa, Fundacja Akademia Humanistyczna/Instytut Badań Literackich PAN.
- Gajda S., [online]: *Współczesna stylistyka polska*. Dostępne w Internecie: <https://docplayer.pl/13095934-Wspolczesna-stylistyka-polska.html> [dostęp: 18.08.2019].
- Gierowski P., 2013: *Struktury historii. O czeskim projekcie dziejów literatury na tle recepcji praskiego strukturalizmu w Polsce*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gierowski P., 2016: *Strukturalizm czeski w Polsce. Posłowie*. W: J. Baluch, P. Gierowski, red.: *Czesko-polski słownik terminów literackich*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gierowski P., 2018: *Praski strukturalizm. Przekroje, miejsca, tożsamości*. Kraków, Wydawnictwo Scriptum Tomasz Sekunda.
- Gorczyńska M., 2009: „Dobra tradycja”: *praskiego strukturalizmu ciągi dalsze*. „Postscriptum Polonistyczne”, nr 2 (4), s. 167—184.
- Jankovič M., 2008: *Doslov. Průhledy k znakovému pojetí umění*. W: J. Mukařovský: *Umělecké dílo jako znak*. Praga, Ústav pro českou literaturu AV ČR.
- Kozłowska Z., 2007: *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Magnuszewski J., 1970: *Przekłady. Literatura czeska i słowacka*. „Rocznik Literacki”, s. 417—426.
- Mayenowa M.R., red., 1966: *Praska szkoła strukturalna w latach 1926—1948. Wybór materiałów*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mayenowa M.R., Pszczołowska L., red., 1957—1979: *Poetyka. Zarys encyklopedyczny*. Wrocław, Wydawnictwo Ossolineum.

- Mukařovský J., 1970: *Wśród znaków i struktur. Wybór szkiców*. J. Baluch, M.R. Mayenowa, J. Mayen, L. Pszczołowska, tłum. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Mukařovský J., 1981: *Strukturalizm dla wszystkich. Rozmowa z prof. drem Janem Mukařovskim*. J. Baluch, tłum. „Teksty”, nr 1, s. 176—182.
- Mukařovský J., 2014: *Zamierzone i niezamierzone w sztuce*. A. Daszuta, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mukařovský J., 2017: *Studia semiologiczne*. A. Daszuta, tłum. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Schmid H., 2011: „*Třífázový model*” českého literárněvědného strukturalismu. W: Eadem: *Struktury a funkce. Výbor ze studií 1989—2009*. Praga, Karolinum.
- Sławiński J., 2002: *Co nam zostało ze strukturalizmu?* W: W. Bolecki, R. Nycz, red.: *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*. Warszawa, IBL PAN.

Dorota Żygadło-Czopnik

„Jan Mukařovský pro všechny”. O překladech textů
českého literárního teoretika a estetika

RÉSUMÉ | Jan Mukařovský (1891—1975) je postava, kterou není třeba polským humanitním vědcům představovat. Uznávaný za předního představitele strukturalismu tzv. pražské školy má své místo v pracích o dějinách literární teorie, stejně jako celý směr. Většina Mukařovského textů, i jiných Pražanů, které dnes známe jako články v časopisech nebo knižní publikace, byla jako referáty přednesena na shromážděních Pražského lingvistického kroužku. Přítomnost českého strukturalismu, včetně prací Jana Mukařovského, v Polsku nepředstavuje uzavřenou otázku. V článku budeme sledovat polskou přítomnost jeho textů od 40. let 20. století po poslední překlady Anety Daszuty, které jsou vlastně kritickou edicí, jde o *Zamierzone i niezamierzone w sztuce* (Warszawa 2014) a *Studia semiologiczne* (Warszawa 2017).

KLÍČOVÁ SLOVA | Jan Mukařovský, pražská škola, přítomnost, překlad, odborný text

Dorota Żygadło-Czopnik

“Jan Mukařovský for Everyone”. On Translating Texts
by the Czech Theoretician of Literature and Aesthetics

SUMMARY | Jan Mukařovský (1891—1975) is a character who does not need to be introduced to Polish humanists. Recognized as a leading representative of structuralism, the so-called Prague School has its place in the history of literary theory, as well as the entire school of thought. Most of Mukařovsky's texts, as well as those by others from Pra-

gue, which we know today as articles in magazines or books, were given at the meetings of the Prague Linguistic Circle as lectures. The presence of Czech structuralism, including the work of Jan Mukařovský, is not a closed issue in Poland. In the article, we will trace the Polish presence of his texts from the 1940s to the latest translations by Aneta Daszuta, which also contain critical studies and those are *Zamierzone i niezamierzone w sztuce* (Warsaw 2014) and *Studia semiologiczne* (Warsaw 2017).

KEYWORDS | Jan Mukařovský, Prague school, presence, translation, academic text

DOROTA ŻYGADŁO-CZOPNIK | dr nauk humanistycznych, bohemistka, literaturoznawczyni, adiunkt w Zakładzie Bohemistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Członkini Pracowni Interdyscyplinarnych Studiów nad Posttotalitaryzmami i Centrum Studiów Postkolonialno-Posttotalitarnych Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej główne zainteresowania badawcze skupiają się wokół: obrazu literatury i kultury czeskiej po aksamitnej rewolucji 1989 roku, nowoczesnej czeskiej myśli teoretycznej (dorobek czeskiej teorii literatury i teatrologii), recepcji literatury czeskiej w Polsce. Autorka monografii *W kręgu czeskiej semiotyki teatru. Ivo Osolobě jako teoretyk teatru i musicalu* (2009); współredaktorka tomu *Podzwonne dla granic. Polsko-czeskie linie podziałów i miejsca kontaktów w języku, literaturze i kulturze* (2009); redaktorka czasopisma „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia. Elity w krajach Europy Środkowej i Wschodniej po roku 1989” (2015, nr 3).